

KÖNYVEK

Bíró Judit

„(Kiemelés tőlem: H. T.)”

Gondolatok

Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói.*

*Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949 (Akadémiai Kiadó 1995);
A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye
(Esettanulmány) (Corvina 1998);
1968. Prága–Budapest–Moszkva*

Kádár János és a csehszlovákiai intervenció (Szabad Tér 1998)

című munkái kapcsán

Három könyvet olvasok egyszerre, egyidejűleg. Az egyik egy intézményről, a másik egy emberről, a harmadik egy hadművelet előzményeiről szól. Az intézmény a Magyar Tudományos Tanács nevet viselte, és 1948 és 1949 között nem kisebb feladatot vállalt magára, minthogy államosítsa a magyarországi tudományosságot. Az embert Sántha Kálmánnak hívták, agysebész volt és 1951-ben egy koncepció perben megfosztották akadémiai, egyetemi és közéleti pozícióitól. A hadműveletre 1968 augusztusában, több hónapos előkészítést követően került sor és a szovjet birodalom renitenskedő tartományának, Csehszlovákiának megbüntetése volt a célja.

A három téma túlmutat önmagán: együttesen alkalmasak arra, hogy a közép-kelet-európai régió 1948 utáni történelméről adjanak átfogó képet. Hiszen amikor az igen alapos, részletes alap kutatásból megismerhetjük az MTT létrehozásának körülményeit, döntéshozó és nyomásgyakorló funkcióinak és diszfunkcióinak mibenlétét, akkor valójában a magyarországi tudományosság 1945-öt követő modernizálási folyamatába pillanthatunk bele. A magyar história törvényszerűsége az, hogy sok esetben politikai önkény teszi lehetővé, rendeli el a maga hatalmi eszközeivel a civilizálódást, a modernizálódást. A XIX. században a neoabszolutizmus kodifikálta a jobbagyfelszabadítást, a közteherviselést és a törvény előtti egyenlőséget, amely törvényekkel – többek között – megvalósult a polgári tulajdon és a modern adórendszer. Modernizációs koncepció körvonalazódik a Magyar Tudományos Tanács életre kelésénél is: törjük át a rendies struktúrájú tudományosságot, tegyük kontrollálhatóvá a hierarchikus öntörvényűségbe merevedett egyetemeket és az akadémiát, fogalmazzuk újra a szelekciós elveket és gyakorlatot. Míg azonban a Habsburg Birodalom civilizátori tevékenysége a polgári átalakulás felé lökte Magyarországot, a kommunista

párt politikai elképzeléseit végrehajtó MTT nem tett mást, mint kivezette a tudományos életet a koalíciós politikai küzdőtérrel: egyenesen át a diktatúrába. Az MTT felállításával és működtetésével magát az önkényt bürokratizálták. A Magyar Tudományos Tanács előterében, közvetlen és távolabbi környezetében valódi (sok esetben szakmailag és tudományosan hiteles) nevek és alakok hemzsegnének, de a tudomány újjáépítésének folyamatában – amelyben a szerepleosztási játszmákat csak mímelik – néma (cinkos?!) vagy elnémitott epizodistákká válnak a négy főszereplő mellett.

Amikor végigolvassuk Sántha Kálmán – dramaturgiaiailag pompásan kidolgozott, csattanóra épülő – történetét, akkor megszemélyesülni látjuk mindazt, amelyek a fentiekben mint intézményi modernizációs elvek és elképzelések fogalmazódtak meg. Valójában annak lehetünk tanúi, ahogyan egy, a saját küldetésstudatának magabiztosságában tobzódó, és elhivatottságának eszkatologikus és militáns eszközökkel érvényt szerző párt körülmezszyézi frissen kivívott állampárti (államvallási) pozícióját. A kommunista politikai konverzáció ugyanis egyáltalán nem alkalmazott jelentősen eltérő alatechnikát a legtöbb vallási és politikai konverzációhoz képest: az általa felkínált alternatíva sokkhatást váltott ki, de egyben új szimbolikus-kognitív elemeket tett a politikai (és a magánéleti) kultúra részévé, s ezek a megrázkódtatás elülte után is stabilak maradtak. A politikai hatalom kizárólagos tulajdonosává előlépett kommunista párt 1948-at követően ugyanúgy kitermelte a maga pogányait, boszorkányait, eretnekeit, mint az államegyházzá előlépett kereszténység a XII. századot követően. Egyszerűen önmaga határainak megrajzolására volt szüksége az autonóm személyiségekre, azokra, akik a realitást eltérő tudati formákkal tudták fölruházni még akkor is, amikor már nem volt választási lehetőségük. Sántha Kálmánban – úgy tűnik – ezt megtalálták. Az integer személyiség és a tekintélyelvű autoritás egyszerre több színtéren indul csatába: a központi és a megyei párt szervek és az egyetem, meg a vidéki kórház(ak) szintjein. (A megosztott felügyelet fellazuló kontrollhoz vezet.) Ezért szólhat a fő kérdés arról: kinek az ügye volt a Sántha-ügy? És ez járulhat annak a kérdésfeltételnek az elsikkasztásához is, miszerint mit is gondolt erről az egészről Sántha Kálmán. Nem a róla szóló koncepciók ügyről és perről, hanem arról a politikáról, amelynek kommunikációs erőfölénybe jutásában ő maga is szerepet játszott, és amely néhány év alatt eljutott odáig, hogy valójában maga tegye elmeógyógyászati disputa tárgyává a sztahanovista mozgalmat. Nem utal rá jel, hogy magáénak érezte volna, és én annak sem látom jelét, hogy egyáltalán sajnálta volna, hogy ez a rendszer kivetette őt magából. (És valójában ez lenne [És valójában ez!] igazi integritásának bizonyítéka.)

Az 1968-as csehszlovákiai invázióhoz vezető politikai csatározások kulisszatitkai arról is szólnak, hogy milyen *heroikus* tett egy bizántinus birodalom egybentartása, és hogy mennyire sebezhető az olyan politikai diskurzus, amelynek a gyanakvás és a félelem légköre ad alaptónust. 1968 augusztusában a védekezés támadásig fokozódott. Az *1968. Prága–Budapest–Moszkva* című könyv egyszerre érzékelteti a hatalom intézményes és személyes szintjeit. Az előbbi már nem igazán tud meglepetést okozni, az utóbbi révén – lévén a levéltárak anyagainak eddigi szigorú őrzése és cenzúrálása – személyiségjegyeket és interakciós készségeket és képességeket tudunk zárkóztatni a mostanáig jobbára egydimenziós dísztribün-figurákhoz. Brezsnyev hisztérikusan, Kádár szkeptikusan, Dubček méltóságteljesen hazudik. És

senki nem tud becsapni senkit. Az emberi történelem panoptikumába illőek: árulók és hithűk, gyávák és tartással bírók, nemzetiek és internacionalisták. Ezt ma már úgy nevezi a szakirodalom, hogy *habitus* – és nem több.

Huszár Tibor könyvei az adott történelmi teret három idősávban érintik: 1948–49-nél, 1951-nél és 1968-nál. Ötveneg, negyvennyolc és harmincegy év távlatát kínál rálátást titkokra, hazugságokra és bűnökre. „Duplagondolatokra”. Fél száz év önmagában sem sok – hát még ha ezeket az időintervallumokat 1989-nél bemetszi a rendszerváltás. Milyen rálátáshoz lehet elegendő tíz év *belső távlat*a? A Magyar Tudományos Tanács dokumentumainak közrebocsátásával Huszár Tibor arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa a szovjet tudománypolitika és a szovjet tudománypolitikusok közvetlen jelenlétét a magyarországi tudományosság újjászervezésénél. A Sántha-ügy forgatókönyvszerű nyomon követésével a szerző az ötvenes évek tudományos-ideológiai marginalizálási folyamatait és az ebben szerepet vállalók és szerepre kényszerítettek játszmáit kívánja illusztrálni. A prágai tavasz levéltári anyagai fölött pedig az a kérdés fogalmazódik meg Huszár Tiborban, hogy igazolható-e a mítosz, miszerint Kádár János *eltérő* koncepcióval érkezett a „csehszlovák elvtársak” megbüntetésének előkészítésére hivatott összbirodalmi tanácskozásokra, értekezletekre; s ha igen, mennyiben játszottak ennek kialakulásában közre Kádár „árnyképei”, azaz az addigi politikai pályafutása során elárult, cserbenhagyott, kivégzett emberek?

A válaszok megfogalmazását, a hipotézisek igazolását Huszár Tibor – mindhárom könyve esetében – jelentős levéltári kutatással végzi el. (S ez mindegyik munkát az 1945 utáni társadalomtörténet egyetemi szakirodalmi közé emeli.) A Pandora szelencéjéből felszálló iratok bűvös és csábító kavalkádja azonban könnyen eltévelyedésre kárhoztathatja a botor fejjel följük hajlót. A feljegyzések, jegyzőkönyvek, levelek, előterjesztések nyelvezete tértől és időtől függetlenül külön valóságot alkot, hát még az ötvenes-hatvanas évek állampárti univerzumában. Huszár Tibor érti ezt a nyelvet és tolmácsol nekünk. Eligazít e sajátos beszédmód titkos tereiben. Előfeltevései igazolásán, egyik vagy másik magyarázat melletti elköteleződésén túl legalább ennyire érdekes a saját nyelve: az nevezetesen, ahogyan e korról *beszél*. Ahogyan erről a korról *beszélünk* ötveneg, negyvennyolc és harmincegy év távlatából. A Magyar Tudományos Tanács konstrukcióját érzékeltetendő Huszár Tibor egy „sajátos, holisztikus modellről” beszél (13–14. o.), amelynek titkos, egymás elől elzárt rétegei átjárhatatlan szinteket alkotnak, olyan „rejtett dimenziókat”, amelyek a tudományról szóló politikai döntéshozatali folyamatok titkos kommunikációs tereit adják. A Sántha-ügy lassú kibontakozása kapcsán – amikor is, *úgy tűnhet*, a nyilvánosság tere az, amely meggátolja a más esetekben gördülékeny ügymenetet – „tudatosan átláthatatlanná tett társadalmi tér”-ről (52. o.) ír, amely egyszerre operacionizál (hatalmi szinten) és egyszerre dezorganizál (a hétköznapi szintjein). Ugyanezen mű 146. oldalán „rejtett kapcsolati hálókról”, „megkettőződésről” ír. Ez persze régi jelenség – mondhatnánk: vándormotívum – Magyarországon: az *interbellum* pont attól bír társadalomtörténeti érdekességgel, hogy a skizofréniát történeti olvasatává teszi. Számomra a Sántha-ügy megint csak *ragyogó* produktuma a sztálini politikai ideológia – ez minden dekonstrukció ösgyakorlata. A „hatalom rejtett dimenziói”, a „lefüggönyözött terek” (226. o.) világában folyik az új valóság és az új normák megalakítása – hogy aztán ne történjen más, mint példának okáért a népies-urbánus érvek

rekonstruálása. Az 1968-as politikai lépések pedig egyértelműen a háttér, a színpalak mögöttség, a visszahúzóds és csöndes kiváras kommunikációs színterében zajlanak. Huszár Tibor sunyi, rejtőzködő és alattomosan hátba támadó lénynek ábrázolja a politikai hatalmat. Sőt. Nem is emberi lény, hanem valamiféle gép körvonalazódik előttünk mindhárom téma kapcsán.

Gépezet. Masinéria. Amely bekap, amely „zakatol”, amely visz előre az Új Világba. A metafora érzékletes, de számomra csak akkor elfogadható, ha nem a Masinisták eltakarására szolgál. Huszár Tibor *kiemeli* a Masinistákat.